

Тетяна СІДЬКО

магістрантка спеціальності 016

Спеціальна освіта

(016.02 Олігофренопедагогіка)

Сумський державний педагогічний

університет імені А.С. Макаренка

Науковий керівник – **О.В. БОРЯК**,

доктор педагогічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБОМ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІСТОРІЙ

У статті розглядаються питання вивчення і формування комунікативних умінь і навичок у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Визначено дієві технології формування комунікативних здібностей, схарактеризовано їх специфіку. Дієвим засобом розвитку та формування комунікативних здібностей визначено використання соціальних історій. Подано опис зазначеної педагогічної технології, виділені напрямки її корекційного впливу.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативні навички, соціальні історії, молодші школярі з інтелектуальними порушеннями.

The article discussed the issues of studying and forming communicative skills and abilities in primary school children with intellectual disabilities. Effective technologies for forming communicative abilities have been identified and their specificity has been characterized. The use of social stories has been identified as an effective means of developing and forming communication abilities. The description of this pedagogical technology is presented, and the directions of its corrective impact are highlighted.

Key words: communication, interaction, communicative skills, social stories, primary school students with intellectual disabilities

Постановка проблеми. Важливим чинником інклюзивної освіти у роботі із школярами з інтелектуальними порушеннями є розвиток і корекція ключових компетентностей, зокрема – комунікативної. «Століття комунікативного простору» – таку назву отримала освіта XXI», оскільки одним із основних чинників розвитку особистості є розвиток комунікативної сфери у дитини [1].

«Комунікативна компетентність учня визначає його здатність і готовність встановлювати, підтримувати необхідні контакти з іншими особами, ставити мету і досягати цілей та результатів комунікації» [5].

Відхилення в комунікативній діяльності, які притаманні дітям з порушеннями інтелектуального розвитку, мають неоднаковий прояв і в різний спосіб піддаються педагогічному впливу і мають варіативність подальшого розвитку особистості. Однак питання про комунікативні

навички, що реалізуються з дітьми з інтелектуальними порушеннями засобом соціальних історій не було предметом систематичного вивчення в роботах українських і зарубіжних авторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою дітей з інтелектуальними порушеннями, їх психологічними особливостями цікавилися вчені ще з середини XIX століття. Питаннями вивчення та корекції в даному напрямі займалися такі науковці як: І. Бондар, Л. Виготський, Г. Дульнев, І. Єременко, Г. Коберник, В. Липа, М. Певзнер, В. Синьов та багато інших.

Вперше аналіз мовлення дітей із інтелектуальними порушеннями з позиції виконуваних нею комунікативних функцій провела В. Петрова. Вона відзначала, що ці діти мало комунікують між собою. Навіть спілкуючись один з одним в ситуації гри, вони недостатньо користуються мовленням, замінюючи обговорення і бесіди окремими словами, кивком голови або іншим виразним рухом. Спілкування учнів із інтелектуальними порушеннями з іншими співрозмовниками обмежена, млява, протікає без належної активності [12].

Аналіз літератури підтвердив необхідність пошуку ефективних шляхів вивчення і формування комунікативних умінь і навичок у молодших школярів із порушеннями інтелекту.

Мета статті – висвітлити відомості щодо вивчення і формування комунікативних умінь у молодших школярів із інтелектуальними порушенням засобом використання соціальних історій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних умов психічного розвитку дитини, а також головним чинником становлення її особистості, провідним видом людської діяльності, яка спрямована на пізнання та оцінку самого себе за допомогою інших людей є спілкування.

Видатні вчені такі як О. Леонтьєв, М. Лисіна, Я. Коломинський у своїх працях розглядали спілкування як процес взаємодії суб'єктів комунікації, що мотивований їх потребами, і підпорядкований певній меті. Також вони стверджували: спілкування має характерний спосіб, засоби здійснення та передбачає досягнення результату [8; 9; 10].

Проблема спілкування, комунікації є фундаментальною проблемою педагогіки та психології, а поняття «спілкування», «комунікація» є базовими категоріями педагогічної та психологічної наук. Психолого-

педагогічні проблеми спілкування знайшли відображення в роботах Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. Великий внесок у розвиток теорії комунікації внесли такі педагоги і психологи, як Г. Андрєєва, А. Бодальов, В. Лабунська, О. Леонтьєв, М. Лисіна, Б. Ломов, Б. Паригін, А. Реан та інші [2; 14].

У науковій літературі існує великий кейс до визначення вербальних засобів комунікації та комунікативної компетентності: в педагогіці, соціології, психології, менеджменті [9].

На переконання Л. Петровської, комунікативна компетентність характеризує наявність знань про способи комунікації, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування [13].

Згідно поглядів Ю. Ємельянова, комунікативною компетентністю виступає здатність людини адаптуватися в соціальних групах і ситуаціях, виконувати різні соціальні ролі, вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування [3].

На винятковій важливості вербальних засобів комунікації в молодших підлітків робили акцент А. Поліна та Е. Овчаров. На їх думку вербальне комунікування має значний вплив на психічний, емоційний та соціальний розвиток індивіда та наголошують на важливості вивчення та вдосконаленні комунікативно-мовленнєвих можливостей дітей, як з нормотиповим розвитком, так і з порушеннями інтелектуального розвитку [14].

Багато вчених, серед яких С. Бетанова, Л. Виготський, О. Зелінська, О. Стребелева, Р. Петушенко, Л. Лопатіна присвятили свої роботи дослідженню комунікативного розвитку молодших школярів із інтелектуальними порушеннями.

На думку Л. Виготського, обмеженість уявлень про навколишній світ, відсутність інтересів, слабкість контактів з іншими людьми, зниження потреби в спілкуванні – є вагомими факторами, які обумовлюють уповільнений і аномальний розвиток комунікативних навичок у дітей із порушеннями інтелекту на будь-якому етапі їхнього розвитку [2].

О. Екжанова у своїх працях зазначала, що дітям з порушеннями інтелектуального розвитку в різній мірі, але притаманні всі відомі види мовленнєвих порушень. Авторка трактує це інтелектуальним недорозвиненням та наявністю локальних мозкових пошкоджень, що обумовлюють мовленнєві розлади. На її думку, труднощі формування

комунікативних навичок у молодших школярів даної категорії мають свої негативні наслідки, а саме – обмежене коло спілкування, відсутність мовленнєвої ініціативи, недорозвинення всіх компонентів мовлення, дефіцитарність мовленнєво-мисленнєвих засобів, бідний соціальний досвід, емоційна неврівноваженість, що спрямована до себе чи партнера по спілкуванню негативним ставленням.

О. Екжанова також у своїх спостереженнях звернула увагу на те, що спілкування значної частини молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку зводиться до використання окремих слів, які спонукають співрозмовника до виконання тих чи інших дій та дуже рідко застосовують поширені речення в своєму мовленні. Як правило, більшість дітей даної категорії використовують прості речення під час відповіді на уроках чи спілкуванні в позаурочний час.

На прийомах невербального мовлення у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку наголошують А. Лакреєва та М. Хомутова. Вони відмітили що такі школярі можуть замінити відповідь кивком голови або іншим виразним жестом чи рухом. Така невербальна відповідь фіксувалася дослідниками, як у спілкуванні з дорослими, так і з однолітками. Зокрема такий спосіб комунікації школярі з інтелектуальними порушеннями використовували на уроках і в позаурочній діяльності [7].

На думку О. Гаврилова, М. Матвєєвої порушення комунікації з оточуючими особами негативно впливає на загальний розвиток молодших школярів з інтелектуальною недостатністю в цілому та посилює порушення пізнавальної діяльності зокрема. Вони відзначали також, що дана категорія дітей достатньо вправно використовує у своїй комунікації невербальні сигнали. Науковці наголосили на тому, що спілкування учнів із порушеннями інтелектуального розвитку з іншими співрозмовниками не тільки обмежена, але й протікає без належної активності, дуже мляво [11].

Дані І. Ємельянової, яка проводила обстеження молодших підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку свідчать про те, що багато дітей цієї категорії проблематично орієнтуються в умовах спілкування та у виборі засобів комунікації віддавали перевагу вказівним жестам і тактильному впливу [4].

На основі проведеного емпіричного дослідження І. Ємельянова виокремлює три групи молодших підлітків за розвитком комунікативної діяльності. Зокрема, до першої групи увійшли молодші школярі з порушеннями інтелектуального розвитку, які відносно легко вступають в спілкування, але можуть брати участь в процесі мовної комунікації тільки в тому випадку, якщо є стимулююча допомога і підтримка дорослого. Хочемо відзначити що таких дітей дослідниця нарахувала близько 15 %.

І. Ємельянова зазначила, що цим учням складно визначити раціональні способи виконання комунікативних дій та їх порядок. Вони використовують мову в процесі спілкування, проте в їхніх власних висловлюваннях спостерігаються аграматизми, дефіцит лексики, складності в актуалізації слів а обсяг висловлювань обмежений. Дослідниця відмітила, що ці діти вміють співрозмовника і ситуацію спілкування, демонструють «шаблонні» форми поведінки, а для реалізації зв'язного висловлювання потребують уточнюючих і навідних запитань.

Другу групу, а це близько 50% склали молодші школярі з порушеннями інтелектуального розвитку у яких комунікація також ініціюється співрозмовником. Дії цих дітей під час спілкування хаотичні та відзначаються значні труднощі в підборі лексичних засобів, допускають різні види аграматизмів, а обсяг висловлювань обмежений однією чи двома фразами в діалозі. Під час спілкування ці діти часто втрачають мету комунікації, не враховують особливостей свого співбесідника, часто відволікаються та не можуть зосередитися на інформації. На думку І. Ємельянової ця група дітей потребує значних зусиль з боку дорослого для продовження комунікативного процесу.

До третьої групи (35%) І. Ємельянова віднесла молодших школярів з найбільш низькими здібностями мовної комунікації. У них спостерігається відсутність відповідної реакції на ініціативу, що спонукає дорослого почати спілкування, фіксується неадекватність проявів у комунікації з партнером, що призводить до неможливості досягнення мети навіть при значних зусиллях з боку співрозмовника [4].

Д. Бойков вважає, що є шанс підвищити рівень комунікативного розвитку в молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Так при роботі із школярами першої групи науковець

пропонує посилену увагу приділяти формуванню здатності ставити запитання, вибирати раціональні способи комунікативних дій, орієнтуватися в ситуації спілкування, враховувати особливості співрозмовника. При роботі з другою групою вчений пропонує формувати в них уміння уважно слухати звернене до них мовлення та адекватно відповідати на поставлені запитання та використовувати прийом відтворення запитань і відповідей. Щодо третьої групи то науковець рекомендує в основному застосовувати прийом пов'язаного відтворення запитань і відповідей.

Науковцями А. Прихожан і Н. Толстих було проведене аналогічне дослідження. На їх погляд процес оволодіння комунікативними навичками молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку є довготривалим та потребує значної корекційної підтримки з боку педагога. Усі учасники навчального процесу повинні працювати в тандемі як під час навчання так і поза ним. Вчені вважають, що планомірна і систематична робота обов'язково принесуть позитивний результат. Вони рекомендують формувати комунікативні навички в молодших школярів з порушеннями інтелекту шляхом залучення їх до соціальної практики у ході якої дитина поступово включається в спілкування й тренується комунікувати з іншими.

Ми можемо відмітити що комунікативна компетенція - це квиток до успішної діяльності і ресурс ефективності і благополуччя майбутнього життя дитини з порушеннями інтелекту. Особливу роль при роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями набуває питання про способи формування комунікативних умінь та їх розвиток. Одним з методів розвитку комунікативних здібностей на нашу думку може виступати метод соціальних історій що надає можливості покращення навичок соціальної взаємодії та комунікації.

Метод «соціальні історії» запропоновано та описано Керол Грей, як спосіб пояснення та навчання дитини прийнятним способам соціальної поведінки, комунікації. Соціальні історії доступно та наочно дають відповіді дитині, як слід взаємодіяти з іншими дітьми, дорослими, як поводитися в громадських місцях, як спілкуватися та що потрібно говорити, можуть дати поштовх до комунікації, якщо дитина не знає як проговорити те, що вона думає [6].

Соціальна історія представляє собою короткий опис певної ситуації, події, або діяльності, що включає інформацію про те, чого

можна очікувати в такій ситуації, та які наслідки можна отримати в залежності від обраної поведінки. Вона також допомагає зрозуміти дорослому, що дитина може бачити чи переживати в якомусь конкретному випадку та допоможуть навчити дитину правильній поведінці в ситуаціях в яких школяр обов'язково опиняється та допомогти їй вирішити поставлені перед неї задачі чи проблеми.

Зазвичай соціальна історія супроводжується наочним матеріалом: фото, малюнки, чи символічні зображення. Вибір типу ілюстрацій залежить від віку, потреб, особливостей розвитку конкретної дитини, для якої створюється соціальна історія. Ефективним методом є використання улюблених героїв на зображеннях карток.

Для створення соціальної історії рекомендують дотримуватись плану:

- 1) мета створення соціальної історії;
- 2) зміст соціальної історії;
- 3) наочне оформлення історії (малюнки, фотографії);
- 4) інформативність зображень і тексту.

Соціальні історії представлені таким чином, що дитина здатна віднести їх до позитивної, адекватної поведінки. Позитивні методи допомагають справлятися з негативними емоціями і краще сприймати нові ситуації і дії. Розглядати і читати соціальні історії можна в різний час дня. Найбільш зручно, якщо вони будуть лежати в доступному для дитини місці, тоді вона зможе попросити дорослого про читання не тільки усно, але самостійно взяти для навчання. Переглядаючи матеріал дитина швидко вчиться самостійно обирати актуальну в даний момент історію. Адекватна соціальна поведінка пояснюється за допомогою планшета, відповідей на питання про те як взаємодіяти з іншими людьми, відпрацювати бажану та небажану поведінку дитини у конкретній ситуації. Для того, щоб використання «соціальних історій» було ефективним рекомендують дотримуватися загальних правил:

- 1) ознайомте дитину зі змістом історії за картинкою;
- 2) проговоріть послідовність зображених картинок та можливих дій;
- 3) запропонуйте дитині самостійно викласти історію за допомогою розрізних картинок;
- 4) за допомогою планшета відпрацюйте дії «можна» - «не можна»;
- 5) пропонуйте дитині соціальні історії в той час, коли вона спокійна;
- 6) використовуйте доступну для дитини мову;

- 7) переглядайте історію так часто, як необхідно дитині;
- 8) зберігайте позитивне і терпляче ставлення, коли переглядаєте або обговорюєте соціальну історію з дитиною;
- 9) використовуйте одну історію за один раз, не перевантажуйте дитину.

Висновки та подальша перспектива. Отже, процес формування комунікативних умінь і навичок розглядається нами як один із засобів корекції і розвитку усного мовлення молодших школярів із порушеннями інтелекту, що, в свою чергу, сприяє активізації пізнавальної діяльності цієї категорії дітей. Запропонований метод розвитку комунікативних умінь «Соціальні історії» дає можливість розвивати та вирішувати як соціальні, так і комунікативні здібності і завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Н.М. Формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Національна академія педагогічних наук України, Київ, 2016. 242 с.
2. Выготский Л. С. Психология. М. : Эксмо-пресс, 2000. 106 с.
3. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности. Л. : Луч, 1990. 403 с.
4. Емельянова І. А. Особливості комунікативних умінь і навичок і шляхи їх формування у молодших школярів з порушенням інтелекту. *Освіта і наука*. 2008. № 1. С. 86–94.
5. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растяльников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении: спецпрактикум по социальной психологии. М. : Изд-во МГУ, 1990. 104 с.
6. Керол Грей. Социальные истории: Инновационная методика для развития социальной компетентности у детей с аутизмом: *Рама Паблишин*. 2016. 23 с.
7. Лакреева А. В., Хомутова М. В. Трудная жизненная ситуация как фактор социально-психологической дезадаптации подростка. *Концепт*. 2016. Т. 24. С. 135–140.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, 2004. 352 с.
9. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. М. : Из-во МГУ, 1972. 575 с.
10. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. М.: Педагогика, 1986. 144 с.
11. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвеева М. П. Основы корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : КПНУ імені І. Огієнка, 2010. 264 с.
12. Петрова В. Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / Отв. ред. Л. С. Деноткина. М. : Педагогика, 1977. 199 с.
13. Петровская Л. А. Общение – компетентность – тренинг. СПб. : Смысл, 2007. 688 с.
14. Реан А. А. Психология детства : учебник. СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. 350 с.